

Kadının Dönüşüm Mekânı: Rumeli Türküleri Örneđi

Selma SOL¹

Öz

XX. yüzyılın başından beri, özellikle kadınları konu alan ya da kadının bir problematik olarak ele alındığı çeşitli kültürel çalışmalar hız kazanmıştır. Söz konusu çalışmalarda dinî, ekonomik, sosyolojik ya da siyasi açıdan kadının toplum içindeki statüsü, dezavantajları farklı bağlamlarla değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar arasında, kadın ve erkeği biyolojik farklılıklarından öte, kültürel bir inşa olarak ‘toplumsal cinsiyet’ açısından değerlendiren çalışmalar da oldukça dikkat çekicidir. Toplumsal cinsiyet kavramından hareketle, kadın ve erkek olmanın kültürel anlamları olarak yorumlanan ‘toplumsal cinsiyet rolleri’, çok disiplinli pek çok çalışmaya zemin hazırlamaktadır. Halk biliminin ve edebiyatının inceleme alanına giren, insana dair sözlü, yazılı, maddi, manevi bütün kültürel ürünler, şüphesiz ki sosyal bilimler dâhilindeki pek çok bilim dalıyla da yakından ilgilidir. Bu düşünceden hareketle, sosyolojik kuramlarla halk bilimini buluşturan çalışmaların, her iki disiplin araştırmacılarına da farklı bakış açıları katacağı düşünülebilir. Türklerin yaşadığı her coğrafyada, Türk halk kültürünün müştereklerini yansıtmaya ve konu bakımından da oldukça geniş bir alana hitap etmesi bakımından türkü metinleri, çok disiplinli çalışmalar için sağlam veri kaynaklarından biridir. Bu çalışmada, Rumeli türküleri çerçevesinde toplumsal cinsiyet rolleri açısından “kadın”ın dönüşümleri ele alınmıştır. İncelenen Rumeli türkü metinlerinde, toplumsal cinsiyet rolü olarak kadınların sırasıyla, ‘genç kız/sevgili’, ‘gelin/eş’ ve ‘anne/kaynana’ dönüşümleri yaşadığı tespit edilmiştir. Olağan hayat döngüsü içinde kadınların geçirdiğı bu dönüşümlere hiç şüphesiz bir takım zorunluluklar, beklentiler ve idealler yüklendiğı de ortadadır. Bu noktada, asırlardır halkın beğenisini, değerlerini, kabullerini, duygusal çeşitliliğini yansıtan ‘türkü’ türünün, iddia edilen dönüşümlere dair, toplumsal kadın kimliğinin izdüşümlerini sergileyen sağlam veri kaynakları olduğunu da düşünmekteyiz.

Anahtar kelimeler: *Rumeli türküleri, toplumsal cinsiyet rolleri, halk bilimi, kadın.*

¹ Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, selmasolergin@trakya.edu.tr

Women's Transformation Space: The Case of Rumeli Folk Songs

Abstract

Since the beginning of the XX. century, various cultural studies that take woman as their subject, or deal with women as a problematic have gained impetus. In these studies, societal status of women, and their disadvantages with respect to religious, economic, sociological or political terms have been evaluated in different contexts. Among these studies, those that evaluate men and women in terms of 'cultural gender' as a cultural construct, aside from their biological differences, are quite remarkable. Moving from the concept of cultural gender, 'cultural gender roles' that are interpreted as cultural meanings of being a man and a woman, lay the foundation for many multi-disciplinary studies. All cultural products about mankind, verbal, written, physical, or spiritual, that are within the scope of folklore and literature, are no doubt closely related to many disciplines within social sciences. From this point, it can be thought that the works that bring folklore and sociological theories together, will give different perspectives to researchers of both disciplines. In every region where Turks live, texts of folklore songs, since they reflect the common threads of Turkish folklore and address a very large area in terms of the subject, are important information sources for multi-disciplinary studies. In this study, transformation of 'woman' in terms of societal gender role has been studied in the context of Rumeli folk songs. Within the examined Rumeli folk song texts, it has been found that women have experienced gender role transformations of 'young girl/lover', 'bride/spouse' and 'mother/mother-in-law' respectively. Within the ordinary cycle of life, it is clear that certain requirements, expectations and ideals have been attached to these transformations. At this point, we think that 'folk songs', reflecting the tastes, values, acceptances, and emotional diversity of the people for centuries, are important sources of data that display the projections of social woman identity regarding the alleged transformations.

Keywords: *Rumeli folk songs, cultural gender roles, folklore, women.*

1. Giriş

İnsanoğlu topluluklar halinde yaşamaya başladığından beri sosyal bir yapının bireyi olarak kabul edilir. Ait olduğu sosyal yapının belirlediği değerlere göre şekillenen bireyin, kendini fark etmeye başladığı andan itibaren yine aynı değerler bütününe uygun olarak kimlik geliştirmesi doğal ve beklenen bir süreçtir. Kimlik gelişimi sürecini etkileyen ve sürece yön veren çevresel, genetik ve kültürel birçok faktörden bahsedilebilir. Bu süreçte, bireyin doğduğunda sahip olduğu biyolojik cinsiyetine uygun olan toplumsal cinsiyet rolleri de devreye girer. Kadın ya da erkek birey, çocukluk sayılan yaşlardan itibaren taşıdığı cinsiyetine uygun olarak -sürekli değişken faktörler sebebiyle- hayatı boyunca birbirinden farklı toplumsal cinsiyet rollerinden birini benimsemek durumundadır.

Rol terimi tiyatrodan ödünç alınmış sosyolojik bir terimdir. Rol, örgütlü sosyal bir yapı içinde bireyin bulunduğu pozisyonu, bu pozisyonlardaki insanlarla etkileşimi yönlendiren kuralları gösterir. Annelik, babalık, öğretmenlik, askerlik gibi farklı rollerden söz edilebilir. Kadınlara ve erkeklere verilen farklı roller ise toplumsal cinsiyet rolleri olarak bilinir. Kadınların ve erkeklerin, toplumun yazdığı 'senaryo'ya bağlı kalarak rollerini 'oynamaları' beklenir. Toplumsal cinsiyet rolleri terimi, cinsiyet kalıp-yargılarını ya da toplumun belirlediği cinsiyet farklılıklarını yansıtmak üzere kullanılır. Daha özelden bu terim, geleneksel olarak kadınlara ve erkeklerle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade eder.²

2. İnceleme

Dünya üzerindeki bütün toplumlarda ve kültürlerde, kadına ve erkeğe daha bebeklikten itibaren biyolojik cinsiyetine göre belirlenmiş belli değer yargıları yüklenir. Çocukluk sayılan yaşlardan itibaren biyolojik cinsiyetiyle uyumlu gelişim gösteren bireyler, ilerleyen yaşlarda da içinde buldukları sosyal/kültürel ortama uygun toplumsal cinsiyet rollerinde değişiklikler yaşarlar. Halk kültüründe, kitleselleşip kültür birikimine dönüşmüş doğum ve düğün ritüelleri gibi kimi uygulamalar, söz konusu toplumsal cinsiyet rol değişikliklerin rahatça gözlemlenebildiği yerlerdir.

Çocuklar, toplum tarafından kız ya da erkek olarak etiketlenmelerinin ardından cinsiyetin kültürel anlamlarını öğrenmeye ve kazanmaya başlarlar. Cinsiyetin kültürel anlamları, toplumsal cinsiyet rolleri olarak görülür. Toplumsal cinsiyet rolü, toplumun tanımladığı ve bireylerin yerine

² Zehra Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 28-29.

getirmelerini beklediği cinsiyetle ilişkili bir grup beklentidir. Kız ve erkek çocuklar sosyalleşme süreciyle, çeşitli nesnelere, etkinlikleri, oyunları, meslekleri ve hatta kişilik özelliklerini onlar için ‘uygun’ ya da ‘uygun değil’ olarak ayırt etmeyi öğrenirler.³ Toplumsallaşma süreci olarak da adlandırabileceğimiz bu dönemde bireyler, her kültürde değişken olma özelliği olan duygu, davranış ve rol farklılıklarını da öğrenirler. Bu noktada, kadın ve erkek olmaya dair toplumun ürettiği kalıplar ‘toplumsal cinsiyet farklılıkları’ olarak karşımıza çıkar. Bu sayede, çok katmanlı anlamları olan erkek ve kadın olmanın biyolojik anlamının ötesinde sosyolojik ve psikolojik olarak anlamlar içerdiği daha iyi gözlemlenebilir. Toplumsal cinsiyet farklılıklarına örnek olarak, kadınların erkeklere göre daha hassas, duyarlı, şefkatli olmalarını beklemenin yanı sıra öncelikle ev hanımı olmalarını, ancak çalışıyorsa büyük oranda düzenini ve kontrolünü sağladıkları aile hayatlarını ikinci plana itmeyecekleri öğretmenlik, hemşirelik gibi meslekleri yapmalarını istemek gösterilebilir. Buna mukabil erkekler için de belirlenmiş cesur, atak, girişken olmalarını beklemek ve daha ziyade asker, polis, mühendis ve iş adamlığı gibi vasıflarla anılacakları bir meslek seçmelerinin yakıştırıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda, ataerkil gelenek sistemini benimsemiş bütün toplumlarda geçerli olabilecek, erkeklerin doğal olarak daha güçlü ve akılcı oldukları, dolayısıyla egemen olmak ve hükmetmek için yaratıldıkları; kadınların ise doğal olarak zayıf, akil ve rasyonel yetenekler açısından daha aşağı, duygusal bakımdan da dengesiz oldukları önkabulü yaygınlaşmıştır denebilir.⁴

Toplumsal olarak kadına bakışı etkileyen ve biçimlendiren en önemli unsurlardan biri de dinsel öğreti ve inanışlardır. İslam hukukunda kadına, aileye ve toplumsal cinsiyete dair düşüncelerini dile getiren Tucker, “geçimi sağlayan tarafın toplumsal rolünün, ona bağımlı olan kişiler üzerindeki egemenliğiyle toplumsal cinsiyet haline getirilmesidir.” diyerek konuya İslam düşüncesinden hareketle şöyle yaklaşır: “İslam hukuku düşüncesi birçok durumda kadın ve erkeğe farklı toplumsal roller isnat etmiştir. Hukukçular Kur’an ve hadislerden aldıkları verilere dayanarak erkeğin ailede geçimi sağlayan taraf olması gerektiğini ve dolayısıyla ev içinde (ve dışında) yasal otorite hakkında faydalandığını öne sürmektedir.”⁵

³ Age, s. 29.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 26.

⁵ Judith E. Tucker, *İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet* (Çev. Zeynep Esra Koca), Açılım Kitap, İstanbul, s. 55-56.

Söz konusu kitleleşmiş kabullerle şekillenen toplumsal cinsiyet rolleri ve bu roller arasındaki farklılıklar noktasında içinde bulunulan kültürel değerlerin önemi yadsınamaz. Çünkü her toplum, bireyelerine, sahip olduğu kültürel değerleri doğduğu andan itibaren gerek çeşitli inanışlarla gerekse pratik ve uygulamalarla yüklemeye başlar. Bu süreçte karşımıza toplumsal ve kültürel olarak belirlenmiş kadına ve erkeğe has özellikler, oluşumlar, beklentiler ve muhtemel davranış modelleri çıkar. Toplumsal ve kültürel değerlerin, ilgili toplumun edebiyatına ve sözlü geleneğine etkisi şüphesiz tartışılmaz. Halk edebiyatı/folklor çatısı altında bahsettiğimiz sözlü gelenek ürünleri, ait olduğu milletin kültürel kodlarını taşır. Asırlarca sosyal hafızada taşınan bu ürünler, zaman zaman kısmî değişikliklere uğrasa da sözlü gelenekle nesilden nesile aktarılırlar. Bu bağlamda, toplumların temelde sosyal ve kültürel yapılanmasını; özde değerlerini, beklentilerini, beğenilerini veya hoşnutsuzluklarını en iyi yansıttığını düşündüğümüz sözlü gelenek ürünlerinden biri de türkülerdir.⁶ Bu düşünceden hareketle, bu çalışmanın konusu Rumeli⁷ türküleri tanıklığında Türk halk türkülerine yansıyan ‘kadına dair’ toplumsal cinsiyet rollerini tespit etmek olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamındaki türkü metinlerinde tespit edilen kadın cinsiyet rolleri üç maddede değerlendirilmiştir.

3. ‘Kız Çocuğu’ndan ‘Genç Kız/Sevgili’ye Dönüşüm

Toplumsal algı olarak kız çocuğundan genç kıza dönüşümün ilk fark edilen tarafları şüphesiz gözle görülebilen somut değişikliklerdir. Fiziksel görünümdeki değişiklikler bedensel gelişimin tamamlanmaya başladığı-

⁶ Duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumlarda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünlere türkü denir. Bk. Ali Yakıcı, *Halk Şiirinde Türkü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 58.

⁷ Osmanlıların Balkan yarımadasına verdikleri coğrafi isim ve bu bölgeyi içine alan eyalet. Bizanslıların kendileri ve ülkeleri için kullandıkları Romaioi, Romania kelimeleri İslâm dünyasında onların Rum, Doğu Roma İmparatorluğu ülkesinin de “bilâdü’r-Rûm” veya “memleketü’r-Rûm” şeklinde tanınmasına yol açmış, bu tabirler, Anadolu’nun Türk-İslâm hâkimiyeti altına girmesinden sonra Rum ismiyle Bizans idaresinde bulunmuş Anadolu’yu gösteren bir coğrafi ad olarak yaygınlaşmıştır. Batılı seyyahlar, XIII. yüzyılda Türklerin idaresindeki Anadolu’ya Turquemenie (Turquie) ve Bizans İmparatorluğu’na tâbi yerlere Romanie (Romania) diyorlardı. Nihayet bu tabir, daha ziyade Ortodoks Yunan mezhebinin hâkim bulunduğu Balkan yarımadasını ifade etmeye başladı. Osmanlı Türkleri, Balkanlar için Rum-ili adını Romania’dan aldılar ve Anadolu’ya karşı denizin ötesinde Bizanslılar’dan fethettiler bölgeler için kullandılar. Yalnız Rum adı ise eski mânasını muhafaza ederek Anadolu’da Selçuklular’ın hâkim olduğu yerleri gösteren coğrafi bir isim olarak kaldı. Bk. Halil İnalçık, “Rumeli”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, s. 232.

nın bir işaretidir. Sağlıklı genç kız adayları için bu durum, aynı zamanda üreme olgunluğuna da erişmenin ilk izlerini taşır. Fiziksel ve bedensel gelişim gösteren “genç kız adayı” için, bu sürece uygun olarak duygusal gelişim göstermesi de beklenir. Hem bedensel hem de duygusal gelişimini bir başka ifadeyle genç kıza dönüşme sürecini, kendisine biçilen toplumsal cinsiyet rolünü de içselleştirerek tamamlamış olur.⁸

İnceleme alanımız olan Rumeli türkülerinde ‘genç kız’a dönüşümün en belirgin vurgusu yaşla birlikte yapılan göndermelerdir. 13, 14 ve 15 yaşlarına girdiği söylenen ‘genç kız’ toplumsal cinsiyet rolü açısından artık bir cazibe merkezi halindedir.

*Uzun kavak ne uzarsın boşuna
Henüz girmiş on üç on dört yaşına
Nail oldum kirpik ile kaşına*

*Laleli sünbüllü meşeli dayler
Bir elin koynumda bir civan aylar.⁹*

Muhtemel bir eş adayı olarak görülen genç kızın, hoşça giden fiziksel özelliklerinin övülmesi ve cinsel anlamda arzalandığının da ifade edilmesi sıklıkla karşılaştığımız bir durumdur.

*Kaşların ince ince
Ölürüm görmeyince
Ben sana yar diyemem
Koynuma girmeyince*

*Ay doğdu düze düştü
Çifte ben yüze düştü
Gel bana bir buse ver
Ayrılık bize düştü.¹⁰*

⁸ Beden imgesi gelişiminin yanında, ergenlik dönemindeki önemli fiziksel değişimlerden biri üreme olgunluğunun başlangıcına işaret eden ikincil cinsiyet özelliklerinin gelişimidir ve bu gelişim gencin kendisini toplumsal açıdan çocukluktan farklı bir kız ya da erkek kimliğinde algılamasına neden olur. Beden görünümünün değişmesi, dürtülerin artması, cinsel kimliğin daha fazla algılanması gencin toplumsal olarak da bazı cinsiyet rollerini edinmesini gerektirir. Ergenlik döneminde cinsiyete uygun biçimlerde davranmaya yönlendirici çevresel tutumların etkisiyle toplumsal cinsiyet rollerinin içselleştirilmesiyle cinsel kimlik oluşumu tamamlanır. Bk. Orhan Derman, “Ergenlerde Psikososyal Gelişim”, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, *Adolesan Sağlığı II*, Sempozyum Dizisi No:63, İstanbul, Mart, 2008, s. 20.

⁹ Aluş Nuş, *Rumeli Türküleri*, Say Yayınları, İstanbul, 1996, s. 93.

¹⁰ Age, s. 97.

“Atice’ m” adlı bir Makedonya türküsünde ise bu durum şöyle dile getirilir:

*Dağlar dağladı beni
Gören ağladı beni
Ben bu yoldan geçtim Atice’ m
Sevda bağladı beni*

*Dağları dolantırma
Suları bulantırma
Açma gül Atice’ m
Ağzımı sulantırma.¹¹*

Rumeli türkülerine yansıyan ‘genç kız’ algısı, toplumsal cinsiyet rolü açısından bir takım kalıpyargıları¹² (stereotypes) taşımaktadır. Güçlü kalıpyargıların söz konusu olduğu kategorilerden biri de cinsiyettir. Toplumun, bir grup olarak kadınların ve bir grup olarak da erkeklerin göstermelerini beklediği özelliklere toplumsal cinsiyet kalıpyargıları denilir. Kadın ve erkek için uygun görülen rol ve faaliyetlere “*cinsiyet rollerine ilişkin kalıpyargılar*” denilir.¹³ Her iki cinsiyet için de hareket alanını belirleyici ve sınırlayıcı olduğunu gördüğümüz söz konusu kalıpyargılar, aynı zamanda olması gereken ya da beklenen kadın ve erkek modellerini de toplumun genel yargısı olarak sunarlar. Kültürden kültüre değişkenlik gösterse de genelleme yapıldığında birçok farklı kültürde, benzer özellikler cinsiyet kalıpyargıları olarak karşımıza çıkar. Kadınların her zaman sadık, güzel ve çekici, güvenilir, duygusal, evcimen, mülayim, fedakâr, namusuna, ailesine düşkün vb. özellikler taşıması beklenirken erkeklerden de güçlü kuvvetli, çalışkan, ailesine bakan, koruyup gözetten, atak, girişken, bağımsız, gerektiğinde savaşçı vb. gibi sıfatları taşıması istenir.

Bu bağlamda, Türk halk kültürü dairesinde şekillenmiş Rumeli türkülerinde, ‘genç kız/sevgili’ olarak karşımıza çıkan toplumsal cinsiyet rolünün de genellemelere paralel özellikler taşıdığı söylenebilir.

¹¹ Hamdi Hasan, *Makedonya Türklerince Söylenen Türküler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2008, s. 89.

¹² İnsanlar gruplar hakkında kalıpyargılar geliştirme eğilimindedir. Kalıpyargılar, bir gruba ilişkin bilgi, inanç ve beklentilerimizi içeren bilişsel yapılardır. Bk. Zehra Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet*, s. 31.

¹³ Age, s. 32.

*Üsküp kızı kıvrak beli
Beyaz tenli narin elli
Al yanağı kara benli ah
Gördüm seni oldum deli*

*Yüreğimde var bir sızı
Kızların en insafsızı
Üsküp kızı Üsküp kızı
Kalbimin güzel kızı*

*Kara kaşlı kara gözlü
Yüce endam parlak yüzlü
Şakrak gülüş oynak sözlü
Üsküp kızı Üsküp kızı.¹⁴*

Bu türküde olduğu gibi, Üsküp kızı örneğinden hareketle toplumsal algı olarak genç kızların, aşığına kök söktürecek kadar naz yapması, işveli, neşeli, her zaman güzelliği ve çekiciliği ile cazibe merkezi olması dolayısıyla cinsel olarak da arzulanmasına yönelik toplumsal cinsiyet klişeleriyle yansıtıldığı söylenebilir.

İncelenen türkülerde, ‘genç kız’a dönüşüm evresinin, kız çocuklarını yetişkinlerin dünyasına taşıyan birçok farkındalığın geliştiği bir dönem olduğu da görülmektedir. Türküler vasıtasıyla genç kızlar, hayata, sevgiye, aşka dair bireysel düşüncelerini, beğenilerini ya da hoşnutsuzluklarını dile getirirler. Bu anlamda türkü metinleri, bireysel olarak içinde buldukları ruhsal ve toplumsal ilişkiler ağında kendilerini özgürce dile getirebildikleri bir mecra olmuştur. Türk halk kültürü içinde özel ve bireysel görülen birçok konuda isteklerini ya da muzdarip oldukları konuları türküler vasıtasıyla kolayca dile getirebilmişlerdir. Hacı Sarıklı Molla¹⁵ adlı türküde evlenmek istediğini açıkça dile getiren genç kız, “Bahçelerde Enginar”¹⁶ adlı türküde de adeta sevdiğine evlenme teklifi yapar. Aldatılmış veya karşılıksız aşka

¹⁴ Aluş Nuş, *Rumeli Türküleri*, s. 268.

¹⁵ *Hacı sarıklı molla
Babama dünür yolla
Eğer babam vermezse
Dere boyunu kolla.* (Age, s. 119.)

¹⁶ *Bahçelerde enginar
Enginarın adı var
Alacaksın al beni
İsteyenim çok var.* (Osman Baymak, *Geçmişten Günümüze Rumeli Türküleri*, Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları, Prizren, 2006, s. 34.)

düşen, gönlüne göre âşık bulamayan ya da aşığının kararsızlığından muzdarip genç kızlar yine bu türkülerde icracı kimlikleriyle karşımıza çıkar.

4. ‘Genç Kız / Sevgili’den ‘Gelin’e Dönüşüm

Yalnızca insanlara özgü toplumsal bir kurum olan evlilik, kadın ve erkek arasındaki en önemli sözleşmedir. Delaney’e göre “çoğu antropolojik çözümlemede evliliğin temel işlevlerinden birinin insanların meşru yoldan üremesi olduğu”¹⁷ kabul edilir. İster ilkel bir kabileye isterse modern bir topluluğa ait olsun insanoğlu, temelde soyunun devamlılığını sağlamak için mensup olduğu kültürün belirlediği kurallara göre evlilik gerçekleştirir. Modern zamanlarda evlilik, daha ziyade yazılı kanunlarla çerçevelenmiş ve meşrulaştırılmış dolayısıyla kurumsallaşmış gibi görünse de hemen hemen her kültürde var olan toplumsal genel kabul ve kurallarla şekillenmektedir.

Yapısal-işlevselci görüşe göre aile kurumu, toplumsal düzenin temel güvencesi ve toplumsal dengenin temel unsuru olarak kabul edilir. Bu amaçla, gelişmekte olan ve gelişmiş/sanayileşmiş toplumları gözlemleyen yapısal-işlevselciler, düzenin sürekliliğinde cinsiyet rolü farklılaşmasının gerekli olduğunu ileri sürerler.¹⁸ Bu bağlamda düğün ve evlilik törenleri, kadına atfedilen toplumsal cinsiyet rollerinden ‘genç kız’ rolünden ‘gelin’ rolüne geçişin kültürel mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk düğün gelenek ve törelerini kapsamlı bir şekilde içeren Rumeli düğün türkülerinde, evlenmeye aday veya yeni evli genç kadını temsil eden ‘gelin’ rolüne dair toplumsal algıyı rahatlıkla görebilmekteyiz.

Türk halk kültürü dâhilinde, evlenmeye namzet olarak görülen genç kızlar için söz konusu toplumsal cinsiyet rolüne yönelik kültürel olarak yorumlanmış bazı beklentiler mevcuttur. Türkü metinlerine yansıyan bu beklentilerin bir kısmı fiziksel görünüş ve cazibe ile ilgilidir. “Üsküp Gelini”¹⁹ adlı türkü metni, fiziksel özellik olarak gelinleri, görenlerin âşık olacağı sürmeli gözlü ve cilveli hareketli olarak betimler. Öyleki bu özelliklerinden dolayı sevenlerinin, âşıklarının çok olacağı da dile getirilir.

¹⁷ Carol Delaney, *Tohum ve Toprak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 125.

¹⁸ Türkan Erdoğan, “Toplumsal Sistemin Düzen Sağlayıcı Unsuru Olarak Cinsiyet Rolü Farklılaşması”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, Ankara, 2008, s. 127.

¹⁹ *Çiçeği atsam, başına düşer
Yar seni güren, aşkına düşer
Ah seni gelin, sürmeli gelin*

Cilveli gelin, gel beri gelin... (Hamdi Hasan, *Makedonya Türklerince Söylenen Türküler*, s. 239.)

Bir kısım beklentiler ise role uygun davranış kalıpları sergilemek üzerinedir. Türk kültürü, baba otoritesinin mutlak ve nihai olduğu ataerkil aile sistemini benimsemiştir. Dolayısıyla aile bireylerini ilgilendirecek her türlü karar bu sistem dâhilinde verilir. Evlilik gibi oldukça ciddi bir konuda da evlenecek bireylerin bu sisteme itaat etmeleri istenir.

Ataya ve babaya karşı gelmek, onların sözünden çıkmak şu ya da bu şekilde ceza gerektiren bir suçtur. Evlilik kurumu özelinde bu konu, evlenecek gençlerin kimlerle evleneceğine ailenin ve daha çok erkeklerin karar vermesini veya en azından onların bütün gelenek biçimleri korunarak alınan rızalarını içermektedir. Kız isteme, söz kesme, nişan, kına gecesi, düğün vb. törenler bu otoriteyi tanımlayan ve destekleyen pratiklerdir.²⁰ Bu bağlamda gelin adayının, evlilik konusunda ana babasının rızasını alması veya ebeveynlerinin isteği doğrultusunda karar vermesi beklenir. Bu durum, bazen gelin adayını istemediği bir evlilikle karşı karşıya bırakırken, gerçekte evlenmek istediği kişiye kavuşmasına da engel olabilir.

*Sıra sıra leylekler
Düz duvarı delecekler
Gel be yarım aların
Başkasına verecekler*

*Sıra sıra kazanlar
Kara yazı yazanlar
Cennet gözü görmesin
İkimizi bozanlar.²¹*

Türk halk kültüründe “kız beşikte, çeyiz sandıkta”, “on beşinde kız ya erde gerek ya yerde” anlayışını içeren atasözleri genç kız ve evlilik müessesesi arasında kurduğumuz cinsiyete dayalı kalıp yargıların (stereotype) dile gelmiş halidir. Role uygun şartları taşıyan her genç kız için evlilik zorunludur. Rumeli türkü metinlerine yansıyan bir başka kalıp yargı (stereotype) bekâret olgusudur. Gelin adayı olarak görülen genç kızların, evliliğin ön koşullarından biri olarak bakire olmaları beklenir. “Ay İlene İlene”²²,

²⁰ Öcal Oğuz, “Yazılı Hukuk ve Sözlü Hukuk Açısından Evlenme Pratikleri ve Töre Cinayetleri”, *Millî Folklor*, Yıl 24, Sayı 95, Ankara, 2012, s. 95.

²¹ Hamdi Hasan, *Makedonya Türklerince Söylenen Türküler*, s. 228

²² ...

*Almay attım yokarı
Ben istemem dul karı
Olur ise kız olsun da vay vay vay*

Al yanağında gül olsun... (Hamdi Hasan, *Makedonya Türklerince Söylenen Türküler*, s. 93-94.)

“Fatime’ m”²³ ve “Köpri Altında Tiken”²⁴ adlı türkülerde bekâret olgusu doğrudan sorgulanırken, “Bağa Girdim Bağ Budanmış”²⁵ adlı türküde ise metaforik olarak dile getirilmektedir. Türkünün icracısı, ilgili dizelerde ‘genç kız’ ve ‘bağ’ arasında metaforik bir ilişki kurarak genç kızın el değmemişliği/bekâreti hakkında yaşadığı hayal kırıklığını ifade etmiştir. Türk halk hikâyelerinden hareketle kadın bedeni ile bağ, bahçe arasında kurulan ilişkiyi çözümleyen çalışmasında Akbalık, “*Bağ, bahçe imajları ile kadın bedeni arasında kurulan ilişki öncelikle kadının sahip olduğu doğurma ve üretebilme özelliği dolayısıyla olmalıdır. Zira kadın, toprak ve üretkenlik arasında kadim bir ilişkiden söz edilebilir. Toprağın verimliliği ile kadının doğurganlığı arasında gizemli bir bağ vardır.*”²⁶ demektedir. Toprağın dışıl kabul edilmesi ve kadın bedeni ile bağ, bahçe, tarla kısacası toprak arasında kurulan metaforik anlatım geleneği, yaygın bir kanı olarak tarımın kadınlar tarafından icat edilmiş olmasına bağlanarak açıklanmaktadır.²⁷

İlgili türkü metinlerinde dile getirilen ‘bekâret’ olgusunun Türk halk kültürü evlenme pratikleriyle yakından ilişkili olduğu açıktır. Bu konuda Oğuz; “*Türk toplumu ataerkil olduğu gibi aynı zamanda baba soyludur. Yani Doğan çocuklar babanın soyuna aittir ve soy erkek çocukla devam eder. Bu nedenle doğan çocukların babasının kim olduğu bilinmelidir. Bekâret uygulamasının bir diğer nedeni soyun sürme güvencesini vermesidir. Telli duvaklı gelin olmak deyimi, baba veya erkek kardeş tarafından bele bağlanan kuşak, kırmızı kurdele vb. uygulamalar bu güvencenin kız*

23

...
Koca dere buz musun
Fatime’ m gelin misin kız mısın
Ne gelinim ne kızım
Odamda yalnızım” (Age, s. 142-143.)

24

Köpri altında tiken
Seni sevdim kız iken
Ağlama sen kız iken
Ağlama be yavrum
Soracağım dul iken. (Age, s. 185.)

25

Bağa girdim bağ budanmış
Güle bülbül dadanmış
Ben sandım yâr benim aman
Yâra eller dadanmış. (Age, s. 97.)

26

Esra Akbalık, Halk Hikâyelerinde Bir imaj Olarak Bağ ve Bahçenin Kadın Bedeni ile İlişkisi”, *Millî Folklor*, Yıl 26, Sayı 101, Ankara, 2014, s. 116.

27

Reed’e göre, kadınların daha baştan beri yiyecek sağlama, biriktirme ve geliştirme, yeni yiyecek kaynakları bulma ve bunun korunması için yeni bilgiler edinme yolunda sürekli olarak çalıştıkları bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Evelyn Reed, *Kadının Evrimi*, Payel Yayınları, (Çev. Şemsa Yeğin), İstanbul, 2012, s. 145.

tarafından erkek tarafına verildiğinin sembolleridir.”²⁸ demektedir. Türk düğün geleneklerine göre, söz konusu güvencenin beklentiler doğrultusunda çıkması durumunda ise erkek tarafınca, adeta gelinin bekâreti kutsanarak ayrı bir kutlama ve tören yapılmaktadır. “Türk Düğünlerinde Gerdek Sonrası Duvak Geleneği” adlı çalışmasında Köse, “...çiftlerin karı koca olması, gelinin bakireliğini ispat etmesi halinde tertip edilen bir törendir. Gerdek sabahı kadınların (genellikle oğlan tarafından biri olup sözü dinlenen, akıllı biridir ve düğünde sağdıç olarak da görev yapmıştır) gelinin yatağını toplayıp çarşıfta gördüğü değişikliklere bakarak verdikleri kararlar düzenlenen bu törende eşlerin birleşmelerinden ziyade genç kızın namusunu, şeref ve haysiyetini koruyarak gelin olması fikri daha çok ön planda yer almaktadır. Aslında ‘duvak’ nikâhtan önce gelinin beline bağlanan gayret-bekâret kuşağı ile de aynı anlama gelmektedir. Zira kızın babası, dayısı, ağabeyi ‘duvak’ı örterlerken bir anlamda kız üzerindeki velayet haklarını da damada teslim etmiş sayılırlar.”²⁹ demektedir.

Türk köy toplumu üzerine yaptığı antropolojik çalışmasında Delaney de “Türk köyünde bir kadının değeri, yalnızca herhangi bir kadının sağlayabileceği genel bir besleme aracı olan doğurganlığına değil, daha önemlisi, bir erkeğin tohumlarının meşruluğunu güvence altına alma yeteneğine bağlıdır.”³⁰ diyerek yaygın toplumsal algıda, doğurganlığın ‘en önemli özellik’ olmadığı, kadını değerli kılanın evliktan önceki bekâreti, evlilikten sonra da sadakati olduğunun altını çizer. Halk kültürünün, bekâret olgusuna yüklediği önem ve anlamları taşıyan bir Makedonya türküsünde bu durum açıkça görülmektedir. “Şükriye” adlı türküde, gelin adayı olan nişanlı genç kızın bekâretine hanel geldiği için erkek tarafı nişanı bozar, dolayısıyla evlenmelerine mani olur.

“Gradişte bağlarında Şükriye’ m

... çözüldi

Bu duyulunca dilber Şükriye’ m

Nişanımız bozuldu

Ah dedim vah dedim Şükriye’ me doyamadım

Ah dedim vah dedim Şükriye’ mi alamadım.”³¹

²⁸ Öcal Oğuz, “Yazılı Hukuk ve Sözlü Hukuk Açısından Evlenme Pratikleri ve Töre Cinayetleri”, *Milli Folklor*, Yıl 24, S. 95, Ankara, 2012, s. 109-110.

²⁹ Nerin Köse, “Türk Düğünlerinde Gerdek Sonrası Duvak Geleneği”, *Milli Folklor*, Yıl 15, S. 60, Ankara, 2003, s. 93.

³⁰ Carol Delaney, *Tohum ve Toprak*, s. 60.

³¹ Hamdi Hasan, *Makedonya Türklerince Söylenen Türküler*, s. 316-317.

Blank'e göre ise, birçok ataerkil toplumda olduğu gibi Türk kültüründe de kadınlar, bedensel ve cinsel olarak birçok kontrol mekanizmasına maruz kalırlar. Namus kavramıyla ayrılmaz bir bütün oluşturan bekâret olgusu, bu kontrol mekanizmalarının en güçlüsüdür.³²

Evlilik yoluyla yeni bir toplumsal cinsiyet rolüne adapte olan 'gelin', bedensel olarak da onandıktan sonra, evlendiği eşi ile eşinin ailesinin yönetim ve iktidarını da kabul etmiş sayılır. Aynı zamanda "yeni evli genç kadının/ gelin" in koruyuculuğunu da söz konusu yeni aile üstlenmiş sayılır. Köysüren'e göre, "erkek kadını korurken –namus olgusu açısından- gerçekte kendini korumaktadır. Kadın şüphesiz erkeğin onurunu sürdürdüğü sürece var olacaktır. Dolayısıyla namus ve toplumsal algı, erkeğin gücünü sürdürmek için vardır. Erkeğin varlığının ve tanınmasının gerisinde namuslu kadın olacaktır. Bu kadın, namus sembolü olarak kocasına tabi ve onun iradesinin gerçekleşmesine bir araçtır."³³

5. 'Gelin'den 'Anne/Kayınvalide'ye Dönüşüm

Kadınlara atfedilmiş toplumsal cinsiyet rollerinden, zengin kültürel kavramlar ihtiva eden rollerden biri de 'anne'lik kavramıdır. Annelik, birçok kültürde kadın olmanın hem doğal bir parçası hem de tamamlayıcı unsuru olarak görülmektedir. Bu nedenle, toplumsal bir beklenti olarak meşru bir evlilik gerçekleştirmiş kadınlardan bir an önce çocuk sahibi olmaları da istenir. Sosyolojik olarak annelik konusunda yaygınlaşmış iki görüş vardır. Birincisi anneliğin kadın olmanın doğasında olduğu; ikincisi ise toplum tarafından anneliğe şartlandırılmalarıdır. Köysüren'e göre de kadın, doğası gereği anne olmaya şartlandırılır: "Kadının doğası özellikle annelik açısından düşünüülürse, namus eksenli algı anneliği kutsadığı için diğer boyutlarından çaldığı kadını, doğal anaç yönüyle baş başa bırakarak cinsiyeti bir görev boyutuna kilitleyecektir. Onun rolü anne olmak olacaktır."³⁴ Bu konudaki yaygın toplumsal kabuller neticesinde yeni evli çiftler için cinselliğin anlamı, daha ziyade çocuk sahibi olma/üreme odaklıdır denilebilir. Doğurganlık ve üreme konusunda, kadının çok fazla söz sahibi olduğu da söylenemez. Bununla beraber, kadının doğurganlık özelliği konusundaki kalıp yargılara dönüşmüş bütün beklentiler, toplumsal cinsiyet rollerinden baskın olan eril söylemin hâkimiyetinde gelişmiştir. Dolayısıyla kadının, birinci derecede eşinin söz sahibi olduğu bedeni üzerinden de hissedilir bir baskıyla doğurganlığına dair özelliğini ne zaman ve ne sıklıkla kullanacağı da eril toplumsal yargılarla belirlenmiştir.

³² Hanne Blank, *Bekâretin el Değmemiş Tarihi, İletişim yayınları*, (Çev. Emek Ergün), İstanbul, 2013, s. 11.

³³ Aliye Çınar Köysüren, *Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet*, Sentez Yayınları, Ankara, 2013, s. 99.

³⁴ Age, s. 113.

Toplumsal bir inşa olarak kabul edilen cinsiyet kültürü içinde ‘annelik’ kavramı, kadını hem hemcinsleriyle hem de karşı cinsle olan ilişkilerini de düzenleyen bir mekanizmadır. Eril söylemin baskın olduğu toplumlarda, kadınların statülerinin doğurganlık yetileriyle paralel oranda artmakta olduğu da bilinmektedir. Türk halk kültüründe de anne olan kadın, özellikle de soyun sürdürülmesini sağlayacak bir erkek çocuk doğurduğunda koca evindeki yerini ve statüsünü sağlamlaştırmış sayılır.

Biyolojik ve toplumsal olarak ‘anne’ rolüne yüklenen ve onu adeta ailenin görünmez merkezi idarecisi haline getiren görevler vardır. Genellikle “ev”le sınırlanmış mekânda eve dair işler, çocukların ve diğer aile bireylerinin bakımı ve sosyal ilişkileri düzenleme gibi görevleri yerine getiren anne bu sayede geleneğin ve kültürün aktarıcısı durumundadır. Türk kültürü, ailenin dirlik ve düzenini emanet ettiği ‘anne’ mefhumunu kutsallaştırmış ve dini anlamlar da yüklemiştir. Türk halk inanışlarında, gerek toplumun en önemli unsurunun kutsal kabul edilmiş aile olması gerekse ailede kültürel ve toplumsal formasyonun temel sağlayıcısının anne olmasından dolayı ‘ana hakkı Tanrı hakkı’ olarak kabul edilmiştir.

İnceleme alanımız olan Rumeli türkülerine yansıyan, toplumsal cinsiyet rolü olarak Türk halk kültürüyle şekillenmiş ‘anne’ye dair geleneksel algıları birkaç noktada değerlendirebiliriz.

Anneliğin kendine özgü davranış kalıplarından biri, zorlu ve uzun bir süreç sonrası dünyaya getirdiği ve büyüttüğü evlatlarını, hayatı boyunca koruması altında tutma isteğidir. Bu sebeptendir ki evlatlarına yönelik muhtemel tehditlere karşı koruyucu bir tavır üstlenebilir. Annenin koruması dolayısıyla kontrolü olmayan evlatlarına karşı duyduğu hasret, hatta elim tecrübeler olarak nitelendirilebilecek evlat acısı yaşaması türkü metinlerine olanca gerçeklikleriyle sindirilmiştir. “Hamdi” adlı türkü, askerden eve izinli gelen oğlunu orman bekçisiyle arasında geçen bir tartışma neticesinde kaybeden bir annenin ağzından söylenmiştir.

*“Arabalar gelir geçer Hamdi ’m
Çöl ovada dayanır
Hamdi ’nin beyaz beni
Al kanlara boyanır*

...

*Radoviş kasabasında Hamdi ’m
Duman pürüdü
Hamdi ’nin beyaz tenleri
Yerde Çürüdü.”³⁵*

³⁵ Hamdi Hasan, *Makedonya Türklerince Söylenen Türküler*, s. 344-345.

Oğlunu askere veya savaşa yollamak ya da kızını evlendirmek gibi tecrübeler de bir anne için oldukça zor dönemlerdir. “Yemeninin Yeşil Olur Mazesi” adlı türkü ise evlatlarını asker olarak Yemen’e yollayan anneler için yakılmıştır. Türkü metnine göre anneler, evlatlarının Yemen’e gitmesinden duydukları üzüntüyü, hasreti ve çaresizliği İslâmî bir kabullenişle alın yazısı olarak görmektedirler.

*“Yemenimin yeşil olur mazesi
Yemenimin yeşil olur mazesi
Yemen’dedir anaların yavrusu
Yemen’dedir anaların yavrusu*

*Böyle imiş anlımızın yazısı
Zalım yemen açtın sineme yareler
Gelsin doktor bulsun derdime çareler
Yemenimi elim ile bağlasın...”³⁶*

“Sıkılma Nanoşum”³⁷ adlı türküde kızı evlendiği/evden ayrıldığı için hüznlenen ama yine de kızının içini ferahlatmak isteyen anneyi “Elifim Noktalanmış” adlı türküde ise evli olan kızına âşık olan delikanlıyı caydırarak isteyen dolayısıyla kızını muhtemel bir tacizden ve namus meselesinden korumak isterken görürüz.

...
*“Elifim incesi var aman da
Gündüzün gecesi var
Sever isen kızımı sen oğlan
Gelinin kocası var...”³⁸*

Annelik rolüne biçilmiş cefakâr/vefakâr, şefkatli, korumacı vb. olması gibi kalıp yargılar (stereotypes), genellikle olumlu özellikler olarak ad-

³⁶ Age, s. 265.

³⁷ *Sıkılma Nanoşum*
Sıkılma evladım
Saraya gidiyorsun
Ev açıyorsun
Beni fenada bırakıyorsun
Ömürler olsun. (Age, s. 396.)

³⁸ Age, s. 337.

dedilmiştir. Ancak bazı türkü metinlerinde, insani ilişkilerde hayatın her alanına yayılan çatışmalar özellikle de aile içi anne /kız çatışmaları neticesinde ortaya çıkan anne rolüne biçilmiş olumsuzlamaları da görmekteyiz. İlgili türkü metinlerinde genç kızlar, annelerinden ya sevdikleriyle evlenmelerine mani olduğu için ya da aşığıyla görüşmesine izin vermediği için şikâyetçidirler.

“Arda Boylarında Kırmızı Erik” adlı türküde annesi tarafından sevdiği ile değil de daha zengin olan bir başka damat adayıyla evlendirilmek istenen bir genç kızın yaşadığı trajedi anlatılmaktadır.

*“Arda boylarında kırmızı erik
Halime'nin ardında on yedi belik*

*Ah anneciğim, ah anneciğim yaktın ya beni
Şu genç yaşta denizlere attın ya beni*

*Aliverin feracemi anneciğim diksın
O giymatlı İsmail'e kendisi gitsin*

*Ah anneciğim, ah anneciğim yaktın ya beni
Şu genç yaşta denizlere attın ya beni*

*Uyan uyan Receb'im senin olayım
Ardalar aldı ya nerde bulayım... ”³⁹*

Söz konusu türküye dair Mirzaoğlu, “Türküde, söz konusu evlilik üzerine anne-kız çatışması açıkça görülmektedir. Aslında Halime, kendisinden istenen evliliği yapmayı reddetmesiyle kaderine boyun eğmeyen bir kadın tutumu sergiler. Bununla birlikte, kendini denize atarak canına kıyması onun çaresizliğini gösterir.” der ve bu türkünün aşkı ile ahlaki kurallar ve toplumsal davranış normları arasında sıkışmış kararlı ve güçlü bir kadının psikolojisini, iç çatışmasını ve kültüre özgü (öğrenilmiş) çözümünü gösterdiğini de ilave eder.⁴⁰

“Uzun Kavak” adlı türküde ise ‘anne’ rolü, kızını, sevdiği delikanlının görmesine engel olmak için suya göndermez. Bu sebeple şikâyet/eleştiri konusudur.

³⁹ Osman Baymak, *Geçmişten Günümüze Rumeli Türküleri*, s. 27.

⁴⁰ F. Gülay Mirzaoğlu, “Lirik Türkülerde Kadın Tipleri”, *Türkbilgi*, S. 20, Ankara, 2010, s. 153.

“ ...

*Evlerinin önü a güzel susam darısı
Kızını suya koyvermiyor aman o domuz anası
Kızı buradan geçmeden de aman yoktur çaresi*

*Gel he benim ela gözlüm aman ağlatma beni
Yüreğimde sevdam çoktur aman söyletme beni.”⁴¹*

Türkülerde karşımıza sıklıkla çıkan sosyal mekânlardan biri olan çeşme veya pınar başı, fonksiyonel olarak karşı cinslerin birbiriyle iletişim sağlamalarına yarar. Başgöz, türkülerde geçen çeşme ya da pınarı kırsal alanda önemli bir iş yeri sayar ve toplum içine katılmanın bir çeşit sosyalleşmenin kapısı olarak görür. Aynı zamanda, eve su getirmenin erkek değil genç kız işi olduğunu, bu nedenle kızın hemen her gün çeşmeye gideceğini, dolayısıyla kendisine hareket alanı sağlayan bu mekâna gitmesi engellendiğinde türkülerde şikâyet konusu olduğunu da ekler.⁴²

Doğurganlık özelliğine sahip olarak ‘annelik’ rolünü kazanan kadın, çocuklarının büyüüp evlenmesi ve onların da çocuk sahibi olmaları akabinde yeni toplumsal cinsiyet rollerine bürünür. Anneanne, babaanne ya da kaynana olmak gibi yeni kazanılmış toplumsal cinsiyet rolleri, kadının sosyal statüsünü ve toplumsal dikkat çekiciliğini olumlu yönde artırır. Bu rollerden özellikle ‘kaynana/kaynana’ rolü, gerek ihtiva ettiği kültürel anlamlar bakımından gerekse Türk halk edebiyatı geleneği dairesinde tematik kullanımıyla dikkat çekicidir. Gelin-kaynana ilişkisine dair genel durumu ortaya koyan mâni, türkü, atasözü ve deyimlerin bolluğu da saha çalışanları tarafından bilinmektedir.

Gelin-kaynana konulu, söz konusu sözlü gelenek ürünlerinin hemen hemen hepsinde imalı, alaycı ve gerilimli ortamı yansıtan bir dil kullanılmıştır. Özellikle bu temayı taşıyan Türk atasözleri, toplumsal cinsiyet rolleri bakımından hem ‘gelin’ hem de ‘kaynana’ cephesinden bir bakış açısı sunmaktadır. “Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse, gelinin başını yarar” ve “Yerine düşmeyen gelin yerine yerine, boyuna düşmeyen esvap sürüne sürüne eskir” gibi atasözleri her iki tarafın da konuya yaklaşımını dile getirmektedir. Bununla birlikte gelin-kaynana arasındaki mevcut gerilimli ortamı yumuşatmaya çalışan “Üveye etme özünde bulursun, geline etme kızında bulursun”, gibi atasözlerimiz de mevcuttur.

⁴¹ Aluş Nuş, *Rumeli Türküleri*, s. 263.

⁴² İlhan Başgöz, *Türkü*, Pan yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 20-21.

Gelin-kaynana çatışması, sosyolojik olarak geleneksel Türk ailesinin en eski ve karmaşık sorunlarından biridir. Delaney'e göre, "*Gelin-kaynana ilişkisi öncelikle çok hassastır, sorunlara en açık olanıdır. Ailenin devamı, bireylerin geçiminin sağlanması ve oğulların üretilmesi için gelin ile kaynananın anlaşmaları çok önemlidir. Anne ve oğlu arasındaki güçlü bağ nedeniyle genç gelinin gelişi, anneye duyulan ilginin bir ölçüde yer değiştirmesine yol açacağından kıskançlık ve kavga kaynağı olabilmektedir. Ama aynı zamanda, gelinin gelmesi kaynananın uzun süredir beklediği rolü oynamasının habercisidir de; yaşlılığın nimetleri iş yükünün hafiflemesi, gezmeye ve oturmaya daha çok vakit olmasıdır.*"⁴³

İnceleme alanımız olan Rumeli türküleri çerçevesinde, halk kültüründeki genel imaja paralel olarak, 'kaynana' rolünün çoğunlukla olumsuz özellikleriyle dile getirildiği görülmektedir. "Sarı Kaun Dilimi" adlı bir Makedonya türküsünde kaynanalar için atfedilmiş birçok olumsuzlama "gelin" bakış açısıyla gözler önüne serilmiştir.

*"Sarı kaun dilimi sık kaynana dilini
Eger sıkmasen dilini ne alırsın gelini
Kaynanalar ilandır hep sözleri yalandır
Gelin anım mor çiçektir hep sözleri gerçektir
Davulun ipi sıkır kaynanam da benden bıkar
A onun pis yüzünden her saba kavgalar çıkar
Kaynanalara ne yapmalı merdivenden atmalı
Çatla patla kaynana ben oğlunle yan yana"*⁴⁴

"Kaynana" adlı bir başka Makedonya türküsü de aynı bakış açısıyla benzer olumsuzlamaları dile getirmektedir.

*"Kaynana suya gider, paçası sokak siler;
Paçasından utanmaz, oturmuş gelin düzer.
Kaynananın dilleri, öldürür gelinleri,
Çatla da patla kaynana
Gel iki gözüm kaynana..."*⁴⁵

Bingöl'e göre, "*Geleneksel Türk ailesinde "erkek çocuk doğurmak ve hanede kıdem kazanmak güç dengesini kadın lehine değiştirirse de, kadın,*

⁴³ Carol Delaney, *Tohum ve Toprak*, s. 219.

⁴⁴ Hamdi Hasan, *Makedonya Türklerince Söylenen Türküler*, s. 307.

⁴⁵ Age, s. 303.

gücün doruğuna kaynana olarak ulaşır... Anne oğul ilişkisi hayati önem taşır ve anne gelecekteki güvencesi olarak gördüğü oğlunu kayırır; böylece genç erkeğin kendi eşinden hizmet beklentilerini şekillendirir. Gelin kaynana çekişmesi olarak ortaya çıkan olgu ataerkil kalıbın bir ürünüdür".⁴⁶ Sirman'a göre ise, "gelin kaynanaya bağlı olduğu müddetçe ev içi iş ve hizmetin çoğunu yüklediği halde, bunların iyi yapılmasından doğan takdir ve itibar kaynanaya tahakkuk eder. Gelinin çalışkan olması, aile içinde geçimsizlik olmayışı hep kaynanadan, daha doğrusu evin büyük kadınından bilinir. Dolayısı ile gelin yalnızca emeğine el konmasından veya özverisinin görünmez kılınmasından değil, aynı zamanda toplumda bir yer, bir kimlik edinmenin yollarının kendisine kapanmasından şikâyetçidir. Kaynana için de gelinin varlığı çeşitli sorunların kaynağıdır: Bir yandan üzerinden yükü alabilecek biri olarak gördüğü gelin, yeni bir ailenin tohumlarını atacağından aynı zamanda hane içindeki çelişkileri artıracaktır. Oğlu gittikçe kendi çocuklarına, kardeşleri ve ebeveynlerinden daha fazla önem vereceğinden gelinin gelmesi hane içi ayrılıkları daha da belirgin kılacaktır. En son kertede korku, yaşlılıkta tamamen yalnız kalma ihtimalidir. Bu durumda kaynana ayrılık sürecini kendi ailesinin çıkarlarına uygun bir zamana ertelemeye ve bu olayı mümkün olduğunca çalkantısız atlatmaya çalışacaktır. Bunu sağlamanın bir yolu, üzerinde otorite kurabileceği bir gelin sahibi olmaktır."⁴⁷

6. Sonuç

Bu çalışma, Rumeli türkü metinlerinin tanıklığında toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında, 'kadın'ın temel rol değişimlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Her birey için doğumla başlayan biyolojik cinsiyet etiketlemesi, hayatın ilerleyen dönemlerinde farklı değişkenlerle ve kültürel faktörlerle yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu nedenle kız ya da erkek olarak dünyaya gelmenin ve biyolojik varoluşun ötesinde cinsiyetimiz, kültürel anlamlarla şekillenmektedir. Aynı zamanda her kültür, kendi belirlediği normlara göre kadına ve erkeğe, cinsiyetine dayalı sorumluluklar, beklentiler ve kalıp yargılar yükler.

Toplumsal bir inşa süreci sonrasında oluşarak kadına ve erkeğe atfedilen, cinsiyete dayalı söz konusu farklı yorumlamalar toplumsal cin-

⁴⁶ Orhan Bingöl, "Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16 (Özel Sayı I), Karaman, 2014, s.112-113.

⁴⁷ Nükhet Sirman, "Köy Kadınının aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Yayına Haz. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 263-264.

siyet rollerini de oluşturmuştur. Toplumsal cinsiyete ve cinsiyet rollerine dair çalışmaların genellikle kadınlar üzerine yoğunlaştığı da görülmektedir. Hiç şüphesiz bu noktada, ataerkil sistemi benimsemiş çoğu toplumda baskın ve belirleyici tarafın eril söylem olması ve kadınların bu noktada daha dezavantajlı konumda olduğu çıkarımları da etkilidir.

Her toplumun, asırların birikimiyle gelişen sanatında, edebiyatında ve sözlü geleneğinde kendi kültürel ve toplumsal değerlerinin etkisi göz ardı edilemez. Özellikle halk edebiyatını oluşturan ürünlerde bu etki halk düşüncesini ve toplumsal algıyı yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir. Bu kapsamda Türk halk türküleri de asırlarca, kısmî ve bölgesel değişikliklerle sosyal hafızada muhafaza edilerek halkın düşüncesini, sevincini, üzüntüsünü dile getiren eserler olmuştur. Doğumdan ölüme kadar insana dair duygu ve düşünceleri, adeta asırların süzgecinden geçirerek günümüze kadar ulaştıran türkü metinlerinin sosyoloji ve halk bilimini buluşturan pek çok çalışmaya kaynak olabileceğini düşünmekteyiz. Bu nedenle söz konusu çalışmada, Türk halk türküleri üzerinden özellikle kadınlara dair düşüncelerimiz, kısacası toplumsal cinsiyet açısından kadınlara biçtiğimiz temel roller tespit edilerek üç bölümde değerlendirilmiştir.

Bu değerlendirmeler neticesinde görülmüştür ki kadına dair biçilen toplumsal cinsiyet rolleri, temelde aile içinde şekillenerek binlerce yıllık Türk kültüründe oluşan ‘kadın’ algısını yansıtmaktadır. Şüphesiz temsil ettiği toplumsal cinsiyet rolüne göre, farklı beklentiler ve kalıp yargılarla oluşturulan ‘kadın’ algısında ‘değişmez yargılar’ ve yüklenen sorumluluklar da mevcuttur. Örneğin, söz konusu sınırlı inceleme alanından seçilmiş türkü metinlerindeki ifadelerden, gelin adayı bir genç kız ile anne ya da kayınvalide toplumsal cinsiyet rolünü temsil eden bir kadına dair toplumsal beklentilerin aynı olmadığını görmekteyiz. Buna rağmen, inceleme bölümünde verilen türkü metinlerinin hemen hemen hepsinde, satırlara sindirilmiş olarak ‘kadın’ olmakla ilgili bütün toplumsal cinsiyet rollerine yüklenen değişmez yargıların olduğu da görülmüştür. Aile otoritesine itaat, namuslu, fedakâr, çalışkan, becerikli ve doğurgan olmak gibi beklentilerle örülen kadın algısının görünürde pasif ancak aile içi ilişkilerin ve soysal düzenin yürütülmesinde, sürekliliğinin ve koruyuculuğunun sağlanmasında son derece etkili ve işlevsel olduğu da söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akbalık, Esra. “Halk Hikâyelerinde Bir imaj Olarak Bağ ve Bahçenin Kadın Bedeni ile İlişkisi”, *Millî Folklor*, Yıl 26, S. 101, Ankara, 2014, s. 113-124.
- Başgöz, İlhan. *Türkü*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Baymak, Osman. *Geçmişten Günümüze Rumeli Türküleri*, Balkan Aydınları ve Yazarları Yay, Prizren, 2006.
- Berktaş, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yay, 5. Basım, İstanbul, 2014.
- Bingöl, Orhan. “Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye’de Kadınlık”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 16 (Özel Sayı I), Karaman, 2014, s. 108-114.
- Blank, Hanne. *Bekâretin el Değmemiş Tarihi* (Çev. Emek Ergün), İletişim Yay, 3. Baskı, İstanbul, 2013.
- Delaney, Carol. *Tohum ve Toprak*, İletişim Yay, 5. Baskı, İstanbul, 2014.
- Derman, Orhan. “Ergenlerde Psikososyal Gelişim”, *Adolesan Sağlığı II*, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Sempozyum Dizisi No:63, Mart 2008, s. 19-21.
- Dökmen, Zehra. *Toplumsal Cinsiyet*, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul, 2015.
- Erdoğan, Türkan. “Toplumsal Sistemin Düzen Sağlayıcı Unsuru Olarak Cinsiyet Rolü Farklılaşması”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3, Ankara, 2008, s. 123-145.
- Hasan, Hamdi. *Makedonya Türklerince Söylenen Türküler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2008.
- İnalçık, Halil. “Rumeli”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, s. 232-235.
- Köse, Nerin. “Türk Düğünlerinde Gerdek Sonrası Duvak Geleneği”, *Millî Folklor*, Yıl 15, S. 60, Ankara, 2003, s. 92-109.
- Köysüren, Aliye Çınar. *Kültürel ve Dinî Algıda Toplumsal Cinsiyet*, Sentez Yay, Ankara, 2013.
- Mirzaoğlu, F. Gülay. “Lirik Türkülerde Kadın Tipleri”, *Türkbilig*, S. 20, Ankara, 2010, s. 127-164.
- Nuş, Aluş. *Rumeli Türküleri*, Say Yay, İstanbul, 1996.

- Oğuz, Öcal. “Yazılı Hukuk ve Sözlü Hukuk Açısından Evlenme Pratikleri ve Töre Cinayetleri”, *Millî Folklor*, Yıl 24, S. 95, Ankara, 2012, s. 103-113.
- Reed, Evelyn. *Kadının Evrimi*, Payel Yayınları, (Çev. Şemsa Yeğın), İstanbul, 2012, s. 145.
- Sirman, Nükhet. “Köy Kadınının aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi”, *1980’ler Türkiye’inde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Yayına Haz. Şirin Tekeli, İletişim Yay, 2. Baskı, İstanbul, 1993.
- Tucker, Judith E. *İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet* (Çev. Zeynep Esra Koca), Açılım Kitap, İstanbul, 2015.
- Yakıcı, Ali. *Halk Şiirinde Türkü*, Akçağ Yay, 2. Baskı, Ankara, 2013.